

MERCURIUS 2011
Országos Széchényi Könyvtár

MERCURIUS 2011

Szerkesztő: **BOKA LÁSZLÓ**

Munkatárs: **KORDICS MÁRTA, KÖTÉL EMÓKE**

Grafikai tervezés: **FÁBIÁN GYÖRGY**

Cím és elérhetőség:
Országos Széchényi Könyvtár
1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6.

<http://www.oszk.hu>

telefon: (+36-1) 22 43 700

fax: (+36-1) 20 20 804

Megrendelhető:

kiadvanytar@oszk.hu

telefon: (+36-1) 22 43 878

fax: (+36-1) 22 43 744

Borító 1: A 2011-es Rákóczi-kiállítás plakátja

Borító 2: Vaszary János: Jegyespár (OSZK Plakát és kisnyomtatványtár)

Borító 3: Vaszary János: Jegyespár (OSZK Plakát és kisnyomtatványtár)

Borító 4: Munkácsy Mihály: Liszt Ferenc arcképe (Részlet a 2011-es Liszt kiállításból Munkácsy Mihály Liszt portréjával)

Fotók © Országos Széchényi Könyvtár, **KARASZ LAJOS, TÓTH PÉTER**

Az Országos Széchényi Könyvtár fenntartója a

NEMZETI ERŐFORRÁS
MINISZTERIUM

Megjelenik évente, indulási év 2002.

A kiadásért felel az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Nyomta és kötötte a Nalors Nyomda

Vezérigazgató: **SZABÓ GÁBOR**

ISSN 1589-4738

TARTALOM

- 5** NYOMTATOTT MAGYAR FÖLD- ÉS ÉGGÖMBÖK
A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG
- PASZTELLEK A FIÓKBÓL. KÉT VASZARY KÁRPIT **8**
ÚJONNAN ELŐKERÜLT EREDETI
TERVEI AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN
- 12** A MAGYARUL TUDÓ HORVÁT KLASSZIKUS MIROSLAV
KRLEŽA KIÁLLÍTÁS A NEMZETI EREKLYETÉRBEN
2011. MÁRCIUS 23. – 2011. JÚNIUS 30.
ÉS VIRTUÁLIS TARTALOMSZOLGÁLTATÁS
- SIKER, SOR, TOLONGÁS AVAGY A CORVINÁKTÓL **14**
A DIGITALIZÁLÁSIG. MÚZEUMOK ÉJSZAKÁJA
AZ OSZK-BAN.
- 18** APÁTSÁGI KINCSEK. KIÁLLÍTÁS
A ZIRCI MŰEMLÉKKÖNYVTÁRBAN
- RABÍNDRANÁTH TAGORE DOKUMENTUMOK **20**
AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN
- 22** „...EMLÉKEZZÜNK JELES ELŐDEINKRE...”
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR, 2011. MÁJUS 27.
- A MÜNCHENI ÁLLOMÁNYRÉSZ FELDOLGOZÁSÁNAK **23**
EDDIGI EREDMÉNYEI
- 25** LISZT ÉS A TÁRSMŰVÉSZETEK
- RÁKÓCZI-EMLÉKÉV **27**
- 32** LÁTOMÁSOK. REMÉNYIK SÁNDOR PRÓZÁBAN ÍRT
ISMERETLEN KÖLTEMÉNYEI

„...MEGTEKINTHETŐ A SZÍNHÁZTÖRTÉNETI TÁR
OLVASÓTERMÉBEN ÉS KATALÓGUSFOLYOSÓJÁN...” 34

37 ÚJABB SIKERES MENTŐAKCIÓN

ÉRTÉKMENTŐK. KÖNYVRESTAURÁTOR KIÁLLÍTÁS,
2011. SZEPTEMBER 23. - OKTÓBER 24. 38

39 BÓBITÁTÓL A BIBLIÁIG – HINCZ GYULA
KÖNYVILLUSZTRÁCIÓI

KONFERENCIA MELCZER TIBOR (1945-2001)
EMLÉKÉRE 41

42 “TERJESZTÉSÉT MEGTILTOM!” MITŐL FÉLTETTE
HATALMÁT A MINDENKORI POLITIKA?

SZÉCHÉNYI EMLÉKNAP – ALAPÍTÁSI ÜNNEP
(2011. NOVEMBER 25.) 44

47 EZERÉVES SZEMMEL... „APOLLONIUS PROJEKT”
– A *HISTORIA APOLLONII REGIS TYRI* CÍMŰ KÉZIRAT
FAKSZIMILÉJE ÉS A TANULMÁNYOKAT KÖZLŐ,
TÖBBNYELVŰ KÍSÉRŐKÖTETE

TÁMOP FORRÁSOK – KIEMELT PROGRAMOK –
NAGYARÁNYÚ FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEK 48

49 AZ OSZK ÚJ HONLAPJA

RÖVIDHÍREK 50

51 FOGADÓÓRÁK AZ OSZK-BAN –
VENDÉG-SZAKTÁJÉKOZTATÓK
AZ OLVASÓTERMEKBEN

DÍJAZOTTJAINK 2011 52

NYOMTATOTT MAGYAR FÖLD- ÉS ÉGGÖMBÖK A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

2010. október 16-án nyílt meg az első magyar föld- és éggömbök történetét bemutató kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. A nyomtatott föld- és éggömbök, mint kartográfiai dokumentumok, a mindenkori kötelezpéldány rendelet hatálya alá tartozó alkotások lennének, de legnagyobb sajnálatunkra e művek legteljesebb kiadásai magángyűjteményben található. A gyűjtemény tulajdonosának nagylelkű támogatása tette lehetővé e szemet gyönyörködtető művekből rendezett kiállítás megrendezését.

E helyen csak dióhéjban tudunk áttekintést adni a magyarországi glóbuszkészítés történetéről.

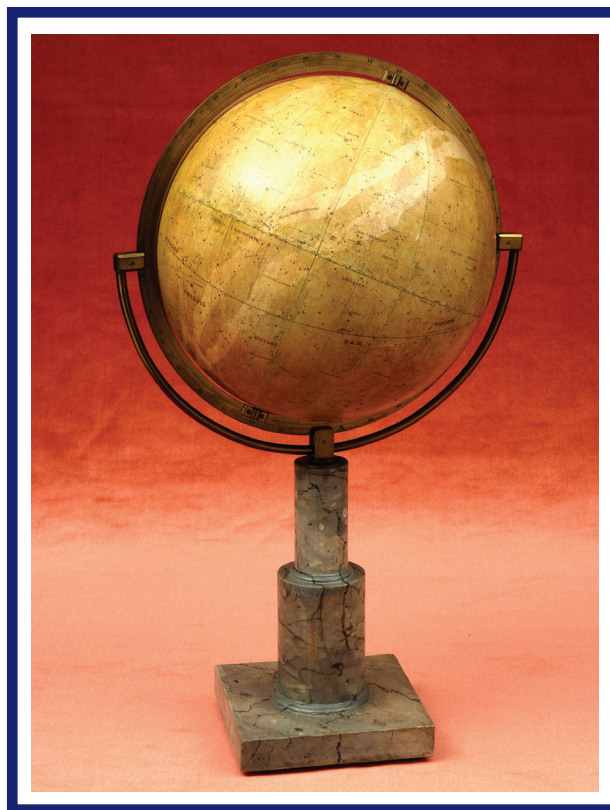
A glóbuszok használata szorosan összefügg az iskolai oktatással. E dokumentumok nemcsak térbeli ismereteket közvetítettek a tanulók felé Földünkről, hanem segítségével lehetett más csillagászati eseményeket és jelenségeket is láttatni. Így nem meglepő, hogy a hollandiai egyetemen tanuló, majd utóbb hazájába visszatérő Apáczai Csere János (1625-1659) a magyar nevelésügy úttörője, a Magyar Encyclopaedia című művében, amely 1655-ben jelent meg, a földrajz tanításánál már „golyóbis¹ vagy abrosz²” használatára tett javaslatot.³

Az 1777-ben a magyarországi iskolai oktatás megreformálására elfogadott *Ratio educationis* rendelet még csak a glóbuszok használatának lehetőségét és előnyét említi, de a későbbi, 1806. évi módosított változatában a törvényalkotók a földgömböt már az iskolai szertár részévé tették. A „mesterséges földek”, azaz a földgömbök iskolai használatban való elterjedésének hosszú ideig a legfőbb akadálya azok magas ára volt. A gömbszelvények nyomtatási költségének jelentős csökkenése a könyvnyomtatással vált lehetővé, míg a föld- és éggömbök előállításának költségét a gömbtestek sorozatgyártását felvállalni tudó műhelyek, kisebb üzemek létrejötte alapozta meg.

A magyar nyelvű nyomtatott föld- és éggömbök, vagy ahogy a 19. században nálunk nevezték, a „tekék” elterjedése szoros kapcsolatban állt az oktatás szélesebb körű kiterjedésével, majd kötelezővé válásával. E folyamatot is szemléltetni igyekeztünk az OSZK tárlatán, mely első ízben nyújtott lehetőséget a hazai nyomtatott föld- és éggömbök felvonultatására, történetük átfogó megismerésére.

Az első magyar nyelvű iskolai használatra szerkesztett föld- és éggömb elkészítése Nagy Károly (1797-

1868)⁴ nevéhez köthető, a vállalkozás anyagi alapját gróf Batthyányi Kázmér Antal Ferenc (1807-1854) 10 000 ezüst forintja biztosította. A gömbök egyike⁵ Bécsben, a másik⁶ pedig Párizsban készült. E „tekék” megjelenítésében a Magyar Tudós Társaság is szere-

Nagy Károly éggömbje

pet vállalt, a szerző kérésére tagjai örömmel vállalták el a földgömbön található feliratok magyarítását, az az a „földirati műnyelv” megalkotását. E munkában nem kisebb személyek vettek részt, mint Bajza József költő (1804–1858), Bugát Pál orvos és nyelvújító (1793–1855) és Vörösmarty Mihály költő, író, ügyvéd (1800-1855).

A Hírnök című hetilap 1840. évi 77. száma már örömmel adja hírül a magyar közönségnek, hogy az első magyar földtekék elkészültek, s hogy gróf Batthyány Kázmér bőkezűségéből minden olyan magyar iskola ajándékkul kapja azokat, amelyekben „a földiratot nagyobb terjedelemben tanítják”. Rövid idő alatt a hazai iskoláknak nem kevesebb, mint 128 földgömb került

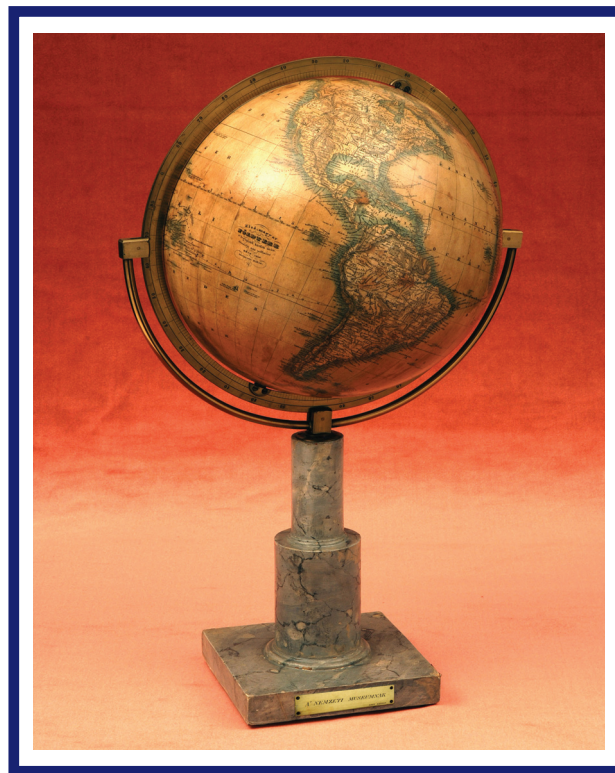
kiosztásra. A nagylelkű készítő e tekékből egyetlen példányt sem adtak pénzért, hanem csak az arra méltóknak ingyen, szeretetből, tiszteletből.

Az első magyar földgömb alkotó közössége a megmaradt nyomatokat, a gömbtestekhez szükséges már kész alkatrészeket további felhasználás céljára 1841-ben a Magyar Tudós Társaságnak ajándékozták, azzal a kikötéssel, hogy az iskolák számára azok továbbra is ingyen kerüljenek átadásra. Már 1847-ben felmerült annak lehetősége, hogy a Magyar Tudós Társaság⁷ Emich Gusztáv (1814-1869) jeles könyvkiadó és nyomdász segítségével az „Első Magyar Földteke...” 2. kiadására vállalkozzanak, ám a tényleges kiadásra csak a szabadságharc leverése után, valószínűleg 1850-ben került sor.

Az első nyomtatásban megjelent és kereskedelmi forgalomba is került magyar személy által készített földgömböt az 1848-49-es szabadságharcban őrnagyi rangig eljutó szentkatolnai Elekes Ferenc (1811-1868 után)⁸ alkotta. Földgömbjei Bécsben 1844-ben⁹, illetve 1851-ben¹⁰ Franz Leopold Schöninger (1790-1877)¹¹ kiadásában látták meg a napvilágot. A korabeli újsághirdetések adatai szerint e földgömbök német és magyar nyelven kerültek forgalomba. Ma egy-egy kiadásból csupán egy-egy német nyelvű példányt ismerünk.

A kiegyezés után az 1868: XXXVIII tc. a népiskolai közoktatásról szól, amelyben a föld- és éggömbök iskolai oktatásban ismét szerepet kaptak. A törvényben foglaltak gyors megvalósításának alapját az 1869-ben kibocsátott államsorsjáték¹² vetette meg, amelynek segítségével a fenti célra 201 500 forintot sikerült összegyűjteni. A pénz jelentős része iskolák létesítésére, illetve a meglévők korszerűsítésére fordítódott, de jutott belőle az oktatást elősegítő eszközök (például falitérképek, föld- és éggömbök stb.) és tankönyvek megvásárlására is. A szegényebb népiskolák 1872-ig más tankönyvek mellett ingyen kapták meg Magyarország és Európa falitérképét, a tanulók között 15600 darab „kézi abroszt” osztottak szét Magyarországról, valamint így került 6 000 darab különböző méretű földgömb is az iskolai szertárakba. E gömböket részben a törvény előkészítésében résztvevő Hunfalvy János (1820-1888), valamint Gönczy Pál (1817-1892) magyarította, míg azokat a Jan Felkl (1817-1887), később Jan Felkl és fia vezette cég Prágában készítette. Abban az időben a Felkl-féle prágai cég Európa egyik legnagyobb iskolai föld- és éggömb előállítója és forgalmazója volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia iskoláit hosszú ideig szinte kizárólag ők látták el a földrajzoktatást segítő eszközökkel.

1893-ban a Magyar Földrajzi Társaságot azzal a kéréssel kereste meg a kultuszminiszter, hogy tegyenek javaslatot az iskoláinkban használható magyar földgömbökre. A Magyar Földrajzi Társaság a miniszter

Nagy Károly földgömbje

kérésére azt javasolta, hogy az iskolai oktatás céljára kétféle átmérőjű gömb készüljön, a kisebb átmérője 25,5 cm, míg a nagyobbé 51 cm legyen.¹³

1895-ben a Földrajzi Közleményekben Erődi Béla a következőkről számolt be: „A hazai kartographia terén örvendetes haladást találunk, szintén a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium áldozatkészsége folytán, melylyel a volt Hölzel-féle most már Kogutowicz Manó-féle vállalatot magyar nyelvű iskolai falitérképek kiadásában támogatja. A kiadó-czég térképei a lefolyt évben több darabbal szaporodtak. A magyar kiadású földgömbök ügye is előhaladt s a milleniumra minden valószínűség szerint lesznek hazai gyártmányú magyar földgömbjeink is.”¹⁴

Az 1896. év eseményeiről a Magyar Földrajzi Társaság elnöke Erődi Béla a következőket írta a társulat folyóiratában olvasható jelentésében: „külön figyelmet ébresztettek a Kogutowicz Manó-féle magyar földrajzi intézet térképei, magyar földrajzi jellegképei és glóbusai. Végre a magyar glóbusok kérdését is megoldva látjuk a Kogutowicz sikerült vállalata által kétféle nagyságban készülni földtekeink, és pedig 25 1/2 és 51 cm nagyságban. Az előbbi méretűek háromféle kivitelben vannak forgalomba hozva.”

Kogutowicz Manó (1851-1908) iskolai térképeiért, atlaszaiért és földgömbjeiért megkapta a millenniumi kiállítás nagy aranyérmét,¹⁵ neki köszönhetjük az első magyar készítésű és Magyarországon sorozatban gyártott földgömbjeinket is. Tulajdonképpen ettől az időponttól álltak a magyar iskolai oktatás rendelkezésére

egységes elvek alapján szerkesztett földrajzi és történelmi falitérképek, atlaszok és földgömbök.

Az 1927-ben Turner István (1900-1974) által alapított Domborművű Térképészeti Műintézet 1931-től készített földgömböket is. A glóbuszokat Kogutowicz Károly (1886-1948) szerkesztette, névírását Takács József (1901-1986) állította össze, Turner Ferenc (1899-?) tervezte és rajzolta, míg a térképszelvények nyomtatását a Magyar Királyi Állami Térképészet végezte. A földgömböket Kókai Lajos (?-?) adta ki.

1945 után a korábban készült gömbszelvényeket felhasználva a Fővárosi NEON Szövetkezet Turner István készítésében hozott forgalomba olyan földgömböket – esetenként csak kézzel javítva –, amelyeknek a szelvényei még Kókai Lajos megrendelésére készültek. 1953-tól már Füsü Lajos (1920-1999) által szerkesztett új földgömbök kerültek kiadásra. Az 1960-as évektől készültek a Kartográfiai Vállalatnál még hagyományos gömbalapra a földgömbök. Később a Kartográfiai Vállalatnál is áttértek a magasabb igényeket kielégítő, és már sorozatban gyártható, műanyagból készített gömbtestek használatára, de a földgömbök szelvényeit továbbra is egyenként, kézzel ragasztották fel.¹⁶

Napjainkban a BELMA Kft. készít hazánkban különböző méretű földgömböket, amelyeken már a térkép és a gömb teste is műanyagból van.

Plihál Katalin, a kiállítás kurátora
katalin.plihal.at.oszk.hu

¹ földgömb

² falitérkép

³ “[Tanítványaimnak] azt javaslanám, hogy egy elsőben [a Magyar Enciklopédiának] valamely könnyebb részét tanulják, példának okáért a földleírást, szemek előtt tartván oly golyóbist vagy abroszt, melyen a föld leírattott.” In: Magyar gondolkodók. 17. század. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Tarnóc Márton munkája. Budapest, 1979. 670. p.

⁴ Hrenkó Pál: Az első magyar földgömb alkotóközössége. In: Geodézia és Kartográfia. 1984. 268-274. pp.

⁵ Földgömb: Első magyar FÖLDTEKE a' legujabb kútfök után / Metszette Biller. – [1:40 000 000]. – BÉCS, 1840. – Átmérő 316,5 mm

⁶ [Égteke] ; A csillagok helyei 1840^{nek} felelnek meg. / Készíté Dien Károly. – Párizs, 1840. – Átmérő 316,5 mm

⁷ Magyar Academiai Értesítő. 1847. 2. sz. 19. p.

⁸ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. jav. átdolg. kiad. Budapest, 2000. 319. p.; Elekes Ferenc pontos születési adatának (Árapatak, 1811. június 29.) pontosításáért erdélyi Kocs János családkutatónak tartozom köszönettel, aki az árapataki református egyház anyakönyvében megtalálta azokat. Elekes édesapja 1809 és 1818 között református lelkészként szolgált Árapatakon.

⁹ átmérője 16 cm.

¹⁰ átmérője 12 cm

¹¹ Modelle der Welt. Erd- und Himmelsgloben. Hrsg. Peter E. Allmayer-Beck. Wien. 1997. 193. p.

¹² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5337;http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0016/7.html>

¹³ Földrajzi Közlemények. 1893. 315-316. pp.

¹⁴ Földrajzi Közlemények. 1895. 223. p.

¹⁵ Földrajzi Közlemények. 1896. 279. p.

¹⁶ Márton Mátyás: A Kartográfiai Vállalat földgömbjei. In: Geodézia és Kartográfia. 1988. 42-48 pp.